

EL DIÀLEG INTERRELIGIÓS DES DEL VATICÀ II I EL MAGISTERI POSTERIOR

1. El Concili i els elements positius de les religions no cristianes

El document per excel·lència que parla de les relacions entre l'Església i les religions no cristianes és la Declaració *Nostra aetate*. Les paraules inicials de la declaració sobre les relacions de l'Església amb les altres religions no cristianes es fonamenten en el desig del Concili de promoure la unitat i la caritat entre els homes i els pobles (NA 1).

Aquesta Declaració, que és la més breu del Concili, comença plantejant el que és comú als homes i el que condueix a la mútua solidaritat. Acte seguit, formula una sèrie d'enigmes comuns a la condició humana als quals les religions ofereixen resposta: què és l'home?, quin és el sentit i fi de la nostra vida?, què és el bé i què és el pecat?, quin és l'origen i el fi del dolor?, quin és el camí de la vertadera felicitat?, què és la mort, el judici, la retribució després de la mort? I és a partir d'aquí que el document ofereix una breu descripció de diverses religions no cristianes. Considerant amb respecte sincer les maneres d'actuar i de viure els seus preceptes i doctrines, encara que difereixen en molt del que la mateixa Església sosté, creu que està obligada a anunciar, sense defallir Crist, perquè Ell i només Ell és el camí la veritat i la vida (Jo 14,16) i és només en Ell que els homes trobam la plenitud de la vida religiosa i en qui Déu ha reconciliat totes les coses (NA 2).¹

Hem d'afegir que el Concili defensa que en les religions no cristianes hi ha elements que no són fruit de la iniciativa purament humana, sinó que han estat sembrats per l'Esperit

¹ Cf. S. MADRIGAL, *Unas lecciones sobre Vaticano II y su legado*, 403-411.

Sant (AG 9). El reconeixement de llavors del Verb en altres religions, expressió presa dels escrits de sant Justí, porta amb si mateix reconèixer que aquests elements poden servir com a pedagogia cap al Déu vertader (AG 11). Però no sense deixar d'insistir que aquests elements han de ser purificats i il·luminats pel missatge cristià.

Pel jesuïta nord-americà Francis A. Sullivan, la Declaració *Nostra aetate* conté l'afirmació més elaborada que el Vaticà II ha fet en relació amb els elements positius que es troben en les religions no bíbliques.² Diu així:

*L'Església catòlica no rebutja res del que en aquestes religions hi ha de sant i veritable. Considera amb respecte sincer les maneres d'obrar i de viure, els preceptes i doctrines que, per més que discrepin en molt del que ella professa i ensenya, no poques vegades reflecteixen una espurna d'aquella Veritat que il·lumina tots els homes.*³

Sense dubtar-ho, Sullivan defensa que encara que els elements positius de les religions no cristianes puguin ser reconeguts com a preparació per a l'evangeli, el concili segueix insistint, al seu parer, en la necessitat de la predicació de l'Evangeli a aquells que encara no l'han escoltat.⁴

És evident que una Declaració com aquesta no pot resoldre el problema o els problemes que plantegen les relacions de l'Església catòlica amb les religions no cristianes, però sí que és important subratllar juntament amb altres documents conciliars (*Lumen Gentium*, *Ad Gentes*, *Unitatis Redintegratio* i *Dignitatis Humanae*) representa un canvi radical de perspectiva pel que fa a la postura de l'Església. Sense cap dubte aquesta ha tingut una incidència dins la teologia posterior.⁵

² Cf. F. A. SULLIVAN, *¿Hay salvación fuera de la Iglesia?*, 198.

³ NA 2.

⁴ Cf. F. A. SULLIVAN, *¿Hay salvación fuera de la Iglesia?*, 199.

⁵ Cf. J. CASTANYÉ, *La Declaració Nostra Aetate*, 144.

2. Aportació del magisteri posterior en la mateixa línia del Concili

2.1 El papa Pau VI

A la primera encíclica que va publicar, *Ecclesiam suam* (maig 1964), va manifestar el seu desig que l'Església entràs en diàleg amb les altres religions del món. Va afirmar de manera positiva la seva admiració per tot el que és bo i vertader pel que fa al culte a Déu, a la moral i als valors espirituals de les diverses religions no cristianes.

D'aquesta manera Pau VI es va anticipar a la doctrina del Vaticà II. Però on afirmarà l'estima pels valors espirituals que es troben en les religions no cristianes, però alhora el gran contrast que hi ha entre aquelles i el cristianisme, és en l'exhortació apostòlica sobre l'evangelització en el món modern, *Evangelii nuntiandi* (desembre de 1975). Hi escriu:

L'Església respecta i estima aquestes religions no cristianes, per ser l'expressió vivent de l'ànima d'amplis grups humans. Porten en si mateixes l'eco de mil·lennis a la recerca de Déu; recerca incompleta però feta freqüentment amb sinceritat i rectitud de cor [...] Han ensenyat generacions de persones a pregar. Totes estan plenes d'innombrables «llavors del Verb» i constitueixen una autèntica «preparació evangèlica», per citar una feliç expressió del Concili Vaticà II presa d'Eusebi de Cesarea [...] Abans de res, volem posar ara en relleu que ni el respecte ni l'estima cap a aquestes religions, ni la complexitat de les qüestions plantejades impliquen per a l'Església una invitació a silenciar davant els no cristians l'anunci de Jesu-crist.⁶

Com es veu, Pau VI remarca que en Crist se'ns ha revelat el camí ordinari de la salvació, ja que de cap manera les reli-

⁶ EN 53.

gions no cristianes poden constituir la manera ordinària de la salvació i la cristiana resultar-ne la manera extraordinària. Segons l'opinió de Sullivan, es podria afirmar que el papa compartia una certa por a atribuir a les religions no cristianes un paper positiu en l'economia de la salvació, ja que això podria tenir una conseqüència negativa sobre la tasca evangelitzadora de l'Església. Aquesta línia de pensament postconciliar, en opinió del jesuïta nord-americà, el papa la seguirà en Jean Daniélou i en Henri de Lubac.⁷

2.2. El papa Joan Pau II

Durant el primer any del seu pontificat el papa Wojtyła va escriure la seva primera encíclica titulada *Redemptor Hominis* (març de 1979). Hi expressava el desig de l'Església catòlica d'entrar en diàleg amb els creients de les altres religions. Però possiblement la seva encíclica *Redemptoris missio* (desembre de 1990), amb motiu del XXV aniversari del Decret conciliar *Ad gentes*, és on millor es desenvolupi i de manera sistemàtica el seu pensament sobre la permanent validesa del mandat missioner de l'Església.

Per Joan Pau II el reconeixement de dons espirituals en altres religions no disminueix de cap manera el paper únic de Crist com l'únic mitjancer entre Déu i la humanitat. Hi insisteix que encara que la salvació s'ofereixi a tots, aquesta és sempre salvació en Crist. Diu així el núm. 10 de la *Redemptoris missio*:

La universalitat de la salvació no vol dir que es concedeixi solament als qui, de manera explícita, creuen en Crist i han entrat en l'Església. Si és destinada a tots, la salvació ha d'estar en veritat a disposició de tots. Però és evident que, tant avui com en el passat, molts homes no tenen la possibilitat de conèixer o acceptar la revelació de l'Evangelí i d'entrar en l'Església [...]

⁷ Cf. F. A. SULLIVAN, *¿Hay salvación fuera de la Iglesia?*, 219-227.

*Per a ells, la salvació de Crist accessible en virtut de la gràcia que, tot i tenint una misteriosa relació amb l'Església, no els introdueix formalment en ella, sinó que els il·lumina de manera adequada en la seva situació interior i ambiental. Aquesta gràcia prové de Crist; és fruit del seu sacrifici i és comunicada per l'Esperit Sant: ella permet a cadascun arribar a la salvació mitjançant la seva lliure col·laboració.*⁸

No hi ha cap dubte d'afirmar que Joan Pau II reconeix l'existència i la funció salvadora d'altres mediacions, sempre que no s'entenguin com paral·leles o complementàries a l'única mediació de Crist. Es pot dir, segons el parer de Sullivan, que rebutja qualsevol teoria que desplaci el Crist del centre del pla diví de la salvació, així l'Església manté un paper necessari en la salvació del món. De la mateixa manera desaprova la idea que les religions no cristianes constitueixin la manera ordinària de salvació i per tant remarca que tan sols l'Església és la manera ordinària de salvació posseint la totalitat dels mitjans d'aquesta.⁹

Cal destacar també en el pontificat de Joan Pau II els dos documents amb total probabilitat més importants sobre aquest tema. Un d'escrit per la Comissió Teològica Internacional i l'altre per la Congregació per la Doctrina de la Fe, ambdues presidides pel prefecte del Dicasteri, en aquell moment Joseph Ratzinger, avui ja papa emèrit Benet XVI.

2.3. Comissió Teològica Internacional: *El cristianisme i les religions* (1996)

El 1996 la Comissió Teològica Internacional va treure el document titulat *El cristianisme i les religions* amb la intenció d'elaborar alguns principis teològics que ajudaran a la valoració teològica de les religions. En definitiva aportar elements

⁸RM 10.

⁹Cf. F. A. SULLIVAN, *¿Hay salvación fuera de la Iglesia?*, 228-236.

que ajudaran a l'autocomprensió del cristianisme en el context del pluralisme religiós i il·luminar el sentit i el valor de les religions en la història de la salvació.

Reconeixent la importància de les religions avui dia i alhora la necessitat del diàleg interreligiós, Gabino Uribarri apunta que darrere la teologia pluralista de les religions opera la temptació de rebaixar la diferència cristiana, per eliminar qualsevol tret de superioritat i incapacitat per al diàleg i tolerància, afectant així el nucli central de la diferència cristiana que es concentra en l'encarnació.

Diu la Comissió: «La dificultat més gran del cristianisme s'ha focalitzat sempre en l'encarnació de Déu, que confereix a la persona i a l'acció de Jesucrist les característiques d'unicitat i universalitat amb vista a la salvació de la humanitat.» A causa d'això, la Comissió insistirà en la significació de Crist per a tot home per la seva mediació creadora (núm. 34-39, 48), per sobre de l'adhesió explícita al seu missatge i a la consegüent incorporació a l'Església.

Però és en el seu capítol segon i al punt n. 4 on s'afirma que no es pot desenvolupar una teologia de les religions sense tenir en compte la missió salvífica universal de l'Església. Per a la Comissió, la qüestió primària ja no és avui si els homes poden aconseguir la salvació encara que no pertanyin a l'Església catòlica visible, ja que aquesta possibilitat és considerada com a teològicament certa, sinó si es pot parlar encara de la necessitat de l'Església per a la salvació i sobre la compatibilitat d'aquest principi amb la voluntat salvífica universal de Déu (núm. 62-63).

Segons el document, el NT funda la necessitat de l'Església per a la salvació en l'única mediació salvífica de Jesucrist (núm. 64). Per això es parlarà de la necessitat de l'Església per a la salvació en un doble sentit (núm. 65):

- a) la necessitat de la pertinença a l'Església per a aquells que creuen en Jesús.
- b) la necessitat per a la salvació del ministeri de l'Església que, per encàrrec de Déu, ha d'estar al servei de la vinguada del regne de Déu.

La Comissió defensa que el Concili Vaticà II fa seves les paraules *extra Ecclesiam nulla salus*, però que amb aquelles es dirigeix explícitament als catòlics, limitant la seva validesa a aquells que coneixen la necessitat de l'Església per a la salvació (n. 67).

Finalment el document vol mostrar el famós axioma teològic en tot el seu sentit original, que no és altre que el d'exhortar a la fidelitat els membres de l'Església, integrant la frase en la més general *extra Christum nulla salus*, que ja no es troba en contradicció amb la crida de tots els homes a la salvació (núm. 70).

La declaració *Dominus Iesus* (2000)

Amb motiu de l'any jubilar del 2000, el llavors prefecte de la Congregació per la Doctrina de la fe, cardenal Ratzinger i el secretari de la mateixa Congregació, Mons. Bertone, amb l'aprovació del papa Joan Pau II, van treure a la llum la Declaració *Dominus Iesus*. Aquesta, en paraules de l'antic prefecte, es fa ressò d'una sèrie de preocupacions lligades a la teologia del pluralisme religiós que conduirien a la dissolució de la cristologia com de l'elesiologia, de la persona de Jesucrist i de l'ésser i el significat de l'Església. Per tant, la pretensió de la Declaració seria sempre reforçar la identitat cristiana.

En aquest aspecte cal remarcar el que fa referència al diàleg interreligiós. Clarament s'hi exposa la doctrina catòlica sobre

la unitat i universalitat salvífica del misteri de Crist i de l'Església. Així afirma:

El perenne anunci missioner de l'Església és posat avui en perill per teories de tipus relativista, que tracten de justificar el pluralisme religiós, no només de facto sinó també de iure (o de principi). En conseqüència, es retenen superades, per exemple, veritats com ara el caràcter definitiu i complet de la revelació de Jesucrist, la naturalesa de la fe cristiana pel que fa a la creença en les altres religions, el caràcter inspirat dels llibres de la Sagrada Escripura, la unitat personal entre el Verb etern i Jesús de Natzaret, la unitat entre l'economia del Verb encarnat i de l'Esperit Sant, la unitat i la universalitat salvífica del misteri de Jesucrist, la mediació salvífica universal de l'Església, la inseparabilitat –fins i tot en la distinció– entre el Regne de Déu, el Regne de Crist i l'Església, la subsistència en l'Església catòlica de l'única Església de Crist (núm. 4).¹⁰

Sobre la base d'aquests pressuposts, com apunta la Declaració, s'elaboren algunes propostes teològiques en les quals la revelació cristiana i el misteri de Jesucrist i de l'Església perden el seu caràcter de veritat absoluta i d'universalitat salvífica, o almenys s'hi llança l'ombra del dubte i de la inseguretat.¹¹

D'entre totes les teories relativistes a les quals vol respondre el document, cal destacar principalment les que fan referència a la mediació salvífica universal de l'Església, la subsistència de l'única Església de Crist en l'Església Catòlica, així com la de la unitat i universalitat salvífica del misteri de Jesucrist.

Referent a aquest últim tema, la *Dominus Jesus* en els seus núm. 13, 14 i 15 defineix Jesucrist com a únic compliment,

¹⁰ DI 4.

¹¹Cf. GABINO URIBARRI, *La singular humanidad de Jesucristo*, 356-358.

l'única plenitud i el centre únic de la salvació universal de la humanitat. Encara que es reconeixen altres experiències cristianes (núm. 14), el significat de les mateixes en el pla salvífic de Déu s'ha d'investigar. I davant el fet que alguns proposen que en la teologia s'evitin termes com a unitat, universalitat o absoluta, la Declaració proposa que Jesucrist és el *Logos* (Verb) fet carn per a la salvació de tots els homes (núm.15).

Ja en els núm. 16 i 17 tractarà de la unitat i la unitat de l'Església. Argumenta que Jesucrist estableix l'Església com a misteri salvífic i que la plenitud del misteri salvífic pertany a l'Església, per la qual cosa està inseparablement unida a Ell, i és així com pot continuar en ella i a través d'ella la seva obra de salvació (núm. 16). Serà en aquest mateix núm. 16 que afirmarà:

Aquesta Església, constituïda i ordenada en aquest món com a societat, subsisteix en l'Església catòlica, governada pel successor de Pere i pels Bisbes en comunió amb ell». Amb l'expressió «subsistit in», el Concili Vaticà II va voler harmonitzar dues afirmacions doctrinals: per un costat que l'Església de Crist, no obstant les divisions entre els cristians, segueix existint plenament només en l'església catòlica, i per altra part que «fora de la seva estructura visible poden trobar-se molts d'elements de santificació i veracitat», ja sigui en les Esglésies que en les comunitats eclesials separades de l'Església catòlica. Pel que fa a aquestes últimes, és necessari afirmar que la seva eficàcia «deriva de la mateixa plenitud de gràcia i veritat que es va confiar a l'Església catòlica».¹²

Per tant, la Declaració defensa que, tot i que les Esglésies i comunitats separades tinguin els seus defectes, aquestes no estan desproveïdes de sentit i de valor en el misteri de la salvació, perquè l'Esperit Sant no ha refusat servir-se'n com

¹² DI 16.

a mitjans de salvació. En el núm. 18 dirà que l'Església és sagrament, és a dir, signe i instrument de l'íntima unió amb Déu i de la unitat del gènere humà i, per tant, signe i instrument del Regne.

Pel que fa a l'Església i les religions en relació amb la salvació diu clarament que l'Església pelegrina és necessària per a la salvació i que Crist és l'únic Mitjancer i el camí de la salvació, alhora que afirma que aquesta doctrina no es contraposa a la voluntat salvífica universal de Déu. Per tant aquestes veritats han d'anar unides (núm. 20). En referència als que no són formalment i visiblement membres de l'Església, afirma:

*La salvació de Crist accessible en virtut de la gràcia que, tot i tenir una misteriosa relació amb l'Església, no els introdueix formalment en ella, sinó que els il·lumina de manera adequada en la seva situació interior i ambiental. Aquesta gràcia prové de Crist; és fruit del seu sacrifici i és comunicada per l'Esperit Sant.*¹³

Finalment cal apuntar que la Declaració defensa que seria contrari a la fe catòlica considerar l'Església com un camí de salvació al costat d'aquells constituïts per altres religions (núm. 21). Expressa també la voluntat de Déu que passa per establir l'Església per a la salvació de tots els homes, per això posa de manifest la necessitat de la missió *ad gentes*, perquè tots els homes es trobin amb la veritat que ha estat confiada a l'Església. No sense abans acabar amb la certesa absoluta de la voluntat salvífica universal de Déu, la qual no ha de disminuir la urgència de l'anunci de la salvació (núm. 21).

2.5. El papa Francesc

En un brillant discurs a la plenària del Pontifici Consell per al diàleg interreligiós (2013) el papa Francesc ha remarcat

¹³ DI 20.

que en tot acostament dialogat amb altres confessions no es pot caure en el doble error de la pèrdua d'identitat (o disminució d'aquesta) ni en un relativisme moral pràctic que es presenti com a amalgama de diferents maneres ètiques de viure la fe. Quan Crist dialogava amb persones que estaven allunyades de la Fe no enganyava o pretenia enganyar amb actituds fingides o «descafeïnades» a fi d'atreure l'allunyat. Segons Francesc, el Senyor mostrava sempre el missatge clar i l'expressava amb infinita caritat i dolçor no exempta de paraules molt fermes quan era necessari per encoratjar la conversió, ja que tenim la convicció que tot diàleg interreligiós no es té a si mateix per objectiu sinó que és part integrant de l'evangelització.

Diu el papa Francesc:

Dialogar no vol dir renunciar a la pròpia identitat quan es va a la trobada de l'altre, i tampoc cedir a compromisos sobre la fe i la moral cristiana. Al contrari, «la veritable obertura implica mantenir-se ferm en les pròpies conviccions més fondes, amb una identitat clara i joiosa» i, per això, oberta a comprendre les raons de l'altre, capaç de relacions humanes respectuoses, convençuda que la trobada amb qui és diferent de nosaltres pot ser ocasió de creixement en la fraternitat, d'enriquiment i de testimoniatge. Per aquest motiu, diàleg interreligiós i evangelització no s'exclouen, sinó que s'alimenten recíprocament.¹⁴

A més en el mateix discurs el papa Francesc afirma que no hem d'imposar res, no hem de fer servir cap estratègia oculta per atreure fidels, sinó que hem de donar exemple amb alegria i senzillesa del que creiem i som. I afirma de manera molt interessant contra els abusos en alguns intents de

¹⁴ FRANCESC, *Discurs a la plenària del Pontifici Consell per al diàleg interreligiós (2013)*, [accés 31-04-2019], https://w2.vatican.va/content/francesco/es/speeches/2013/november/documents/papa-francesco_20131128_pc-dialogo-interreligioso.html.

diàleg que una trobada en què cadascú deixàs a part el que creu, i fingís renunciar al que li és més estimat, aquesta no seria una relació autèntica. En aquest cas, hauriem de parlar de falsa fraternitat.

3. Principis pel diàleg avui

Jacques Dupuis en el seu llibre *Jesucristo al encuentro de las religiones* i més en concret en el capítol titulat «El diálogo interreligioso en la misión evangelizadora de la Iglesia» apunta que l'encíclica del papa Pau VI *Ecclesiam Suam* vol tractar el tema del problema del diàleg però remarcant que el text llatí de l'encíclica no parla de *dialogus*, sinó més aviat de *colloquium* entre l'Església i el món modern. D'aquesta manera Dupuis assegura que el diàleg està concebut en el pensament del papa com un mètode per dur a terme la missió apostòlica, en definitiva un mitjà de comunicació espiritual.¹⁵ En parlar de diàleg, apunta el teòleg italià G. Colzani, no s'estaria parlant en el sentit del diàleg socràtic, és a dir, d'aquell que consisteix a fer emergir maièuticament de la persona això que ja està en ella. El diàleg que més aviat interessa, apunta clarament en el seu article, no es tractaria d'un simple intercanvi d'opinions o punts de vista, sinó més aviat d'un diàleg salvífic, en el qual l'Església aportaria la veritat de la redempció que Déu va fer en Jesús.¹⁶

Seguint amb Colzani, cal afegir que Jesús amb el diàleg cercaria afavorir una dinàmica de revelació estant al seu servei però no la substituiria mai. Per això, segons ell, el diàleg tindria el valor de trencar amb tota forma d'autarquia espiritual insensible a Déu i, al mateix temps, tindria la capacitat d'assumir les esperances humanes per a realitzar-les a un nivell que l'excedeix i el sobrepassa.

¹⁵ Cf. J. DUPUIS, *Jesucristo al encuentro de las religiones*, 292.

¹⁶ Cf. G. COLZANI, «Gesù Cristo Salvatore di tutti. Punti fermi. Problema aperto», a E. COMBI, *Salvezza universale e salvezza in Cristo*, 155-156. De la mateixa manera en els següents dos paràgrafs successius.

S'ha de reconèixer també, que seria perillós si l'Església visqués el seu servei històric privada del diàleg, ja que el mateix diàleg no és mai per a l'Església la possibilitat de suspendre la seva relació estructural amb la Paraula, sinó més aviat, aquest és qui empeny l'Església a modelar el seu fer sobre el de Crist.

Com apunta el també teòleg italià Piero Coda,¹⁷ la perspectiva dialògica no es pot entendre com un accessori i per tant opcional respecte a la missió de l'Església. Al contrari, el diàleg rep teològicament la forma i els seus significats específics i originals justament en l'horitzó de la revelació cristològica. Així el diàleg no és ni compromís ni condescendència, sinó més aviat fidelitat a la forma de la revelació de la veritat de Crist en proposar-se gratuïtament a la llibertat de l'home.

Com apunta Dupuis, el diàleg no és un mitjà per a la proclamació de l'evangeli, sinó més aviat una forma d'evangelització en si mateixa, formant-ne part integrant, essent una de les diferents modalitats en què s'expressa la missió evangelitzadora de l'Església. Davant d'això, aquest jesuïta belga a qui la Congregació per a la Doctrina de la Fe va emetre una Notificació en referència al seu llibre posterior *Vers une théologie chrétienne du pluralisme religieux* (París 1997), estableix una triple fonamentació teològica per al diàleg. Aquest seria antropològic, cristològic i pneumatològic. Això vol dir, la unitat fonamental de tota la humanitat pel misteri de la creació, la comunió en la redempció en Jesucrist i l'economia de l'Esperit de Crist que actua més enllà de les fronteres de l'Església i està operant en les altres comunitats religioses.¹⁸

No acabam sense abans afegir, que el diàleg no pot prescindir ni de la coherència amb les pròpies conviccions religioses ni

¹⁷Cf. P. CODA, *El cristianismo y las religiones*, 272-273.

¹⁸ Per a fer aquesta afirmació Jacques Dupuis es basa en el document del Secretariat pels no cristians *Actitud de la Iglesia católica hacia los seguidores de las otras religiones: reflexiones y orientaciones sobre el diálogo y la misión* (AAS 76, 1984, 816-828; *Bulletin Secretariatus pro non Christianis*, n. 56, 1984/2).

de la sinceritat en la recerca del bé comú. En aquest sentit, el diàleg interreligiós és un camí cap a la veritat en la caritat.